

Sirkka Knuuttila

Kolonialismin traumasta kriittiseksi fiktioksi: Marguerite Durasin Intia-sykli

Miksi psyykinen trauma on yhtä aikaa sanoin kuvaamaton ja kauhistuttava, mutta imee katkeran suloisesti puoleensa? Trauman symbolisesta saavuttamattomuudesta on keskusteltu vilkkaasti viisitoista vuotta kirjallisuudentutkimuksessa, filosofiassa ja psykiatriassa. Katastrofin kokemus on nähty tärkeänä kielellisen ilmaisun ongelmapesäkkeenä, johon liittyy myös – usein perin abstraktisti – subliimin aihepiiri. Samalla tiedetään, että varhainen haavoittuneisuus altistaa akuutisti traumatisoituneen ihmisen juuttumaan oireisiinsa, jolloin hän joutuu psykososiaalisesti lamauttavaan, usein itse-tuhoiseen noidankehään (ks. Paivio & Pascual-Leone 2010, 5–6).

Aivan näin huonosti ei käynyt Marguerite Durasille (1914–1996), joka teki kokemuksistaan aasialaisessa kolonialismissa elämän mittaista fiktiota. Monografiani *Fictionalising Trauma: The Aesthetics of Marguerite Duras's India Cycle* (2009a) tarkastelee Durasin Intia-sykliä (1964–1976) postkoloniaalisesta näkökulmasta hänen historiallista taustaansa vasten. Tutkin teossarjan tyylikeinoja kognitiivisen narratologian välinein historiallisen trauman prisman läpi (LaCapra 2001, 2004). Valinnallani haluan tarjota kontekstuaalisen vaihtoehdon kapeille psykoanalyttisille tulkinnoille, joita Durasista ja Intia-syklin teoksista on tehty riittämiin 1970-luvun lopulta asti. Sarja käsittää romaanit *Le ravisement de Lol V. Stein* (1964), *Le Vice-consul* (1966) ja *L'amour* (1971), näytelmän *India Song* (1973) sekä elokuvat *La Femme du Gange* (1973), *India Song* (1974) ja *Son nom de Venise dans Calcutta désert* (1976) käsikirjoituksineen.

Duras syntyi ja kasvoi ranskalaisten kolonialistien lapsena monikulttuurisissa oloissa Kambodžassa ja Annamissa (Etelä-Vietnamissa), jotka muodostivat osan eksoottista konstruktiota nimeltä 'Ranskan Indokiina'. Syklissään Duras käsittelee eurooppalaisen imperialismin rakenteellista väkivaltaa Aasiassa suhteessa omiin kokemuksiinsa nälästä, fyysisestä pahoinpitelystä ja prostituutiosta. Toisen maailmansodan tapahtumat Euroopassa avasivat uudella tavalla hänen lapsuutensa puutuneet haavat. Sodan aikana Duras synnytti kuolleen lapsen, mikä on naiselle äärimmäisen traumaattinen kokemus. Hän näki vuonna 1945 läheltä holokaustin jäljet aviomiehensä Robert Antelmen palatessa Dachauista kotiin nälkäkuoleman kielissä. Myös Durasin entinen esimies ministeri Georg Mandel, jonka alaisena hän oli kirjoittanut ranskalaista siirtomaavaltaa ihan- noivan *L'Empire Français* -teoksen (1940), syrjäytettiin ja teloitettiin natsien toimesta sodan lopulla (Winston 2001, 14–18).

Väitökseni selvittää, millaisin retorisin keinoin Duras muuntaa traumaattisia muistikuviaan sikermäksi progressiivisesti eteneviä tarinoita purkaakseen rasistisia ja seksistisiä diskursseja ja käytänteitä. Otan kriittisen etäisyyden 1970–80-lukujen Duras-tutkimuksen tautologiseen freudilais-lacanalaiseen jargoniin, mutta pidän psykoanalyysin saavutuksia arvossa traumateorian pohjana. Jätin alkuun transhistorialliset, metafyyiset kysymykset koskematta, mutta lähiluku näytti, miten Durasin figuurit suorastaan pakottavat niihin kerronnan edetessä. Durasin estetiikan kliinistä depressiota vastustavista piirteistä tuli oleellinen osa väitökseni tulosta. Kävi ilmi, että Intia-syklin muunteleva tyyli on kaukana sekä yksioikoisesta oidipaalisesta melodraamasta että oletetusta tyhjästä melankoliasta hulluuden ja kuoleman rajoilla modernille ominaisena tilana (ks. Kristeva 1987). Nimitän Durasin antiproustilaista taidetta mieluummin dynaamiseksi surun läpityöstämiseksi, jota hän toteutti Barthes'in intentionaalisen affektin tapaan.

Duras ja kolonialismin trauman muunnelmat

Kun 60-luvulla kolonialismi alkoi purkautua, Duras palasi kokemuksiinsa Aasiassa uudella tavalla. Vuonna 1950 hän oli julkaissut realistisen romaanin *Un barrage contre le Pacifique*, jolle povattiin jopa Goncourt-palkintoa. Nyt elettiin poliittisesti muuttunutta aikaa, joten epäilevästä kritiikistä oppia ottaneena kirjailija muokkasi muistonsa postmoderniin tyyliin Intia- ja Vietnam-sykleissä. Jälkimmäisen sarjan tärkein teos on Goncourt'in saanut romaani *L'amant* (1984, *Rakastaja* 1987), jonka kuvitteellisia ulottuvuuksia olisi kiintoisaa tulkita Durasin päiväkirjamaisten *Sodan vihkojen* (2006/2008) avulla (ks. Knuutila 2009b).

1990-luvun alun tulkinnat Durasin teosten sarjallisuudesta loivat kuvaa hänen tyyliinsä lajisiirtymistä ja interfiguraalisuudesta (Hill 1993; Cohen 1993). Kirjoitassani silloin pro graduani *Varakonsulista* Duras-tutkija Franciska Skuttan ohjauksessa tulin tietoiseksi syklisen muuntelun merkityksistä. Tajusin *India Song* -elokuvan avantgardistiseksi toisinnoksi *Varakonsuli*-romaanin juonikuviosta, jolla Duras kuvasi epätoivoisia ranskalaisia – Anne-Marie Stretteriä ja Lahoren varakonsulia – brittiläisessä Intiassa. Elokuvan permutatiivinen suruseremonia sulautti kolonialistisen menneisyyden ja nykyhetken oudon moniselitteisesti yhteen. Edelleen pienoisoromaani *L'amour* paljastui hylättyjen Lol V. Steinin ja kambodžalaisen kerjäläisnaisen tarinoiden painajaismaiseksi jatkoksi, jonka loppukohta sisälsi riipaisevia eksistentiaalisia näkyjä. Mutta vaikka tiedostin Intia-sykliä läpäisevät kaksi tarinalinjaa, vasta traumateorian avulla pystyin hahmottamaan, miten etnisen/sukupuolisen syrjinnän ja itsetuhoisen imperialismin kaksoisstrategia Durasilla toimi.

Huolimatta Durasin elämäntyön historiallisista elementeistä psykoanalyttinen tutkimus sivuuttaa kolonialistisen kontekstin ja siitä versoilevat motiivit ja teemat. Duras on redusoitu naisen seksuaalisuuden kirjailijaksi, jota – varsinkin Lol V. Steinia – on

luettu yhä uudelleen Freudin oidipaalisten kolmioiden ja kliinisen 'hysterian' sekä Lacanin 'halun', 'puutteen' ja 'aukon' teoreettisessa kehyksessä. Automatisoitunut, historiaton lukutapa ohentaa näkemystä Durasin retoristen keinojen kumouksellisuu-
desta, kun hänen tyyliään lingvistikseen eritellään erilaisissa kollokvioissa ja seminaareissa. Vaikka kirjailijan toistuvien ilmoitusten mukaan hänen taiteensa poliittinen päämäärä oli vastustaa rasismia, ihmetellään, missä poliittisuus hänen teksteissään näkyy, samalla kun kirjallisuudenhistoriat sijoittavat hänet yhä *l'écriture féminine* edustajaksi.

Päästäkseni kiinni antirasismien teemaan väitökseni tarkastelee Durasin syklistä estetiikkaa Dominick LaCapran historiallisen trauman ja kriittisen traumatyön käsittein. Historiallisen trauman käsite kohdistaa valokeilan itse traumakokemukseen. Etuna on, että kun traumakertomus sidotaan aikaan ja paikkaan, sekä kirjoittaja että lukija-tutkija ymmärretään sen tapahtumien historiallisiksi todistajiksi. Tutkimuksen kuluessa huomasin, että transhistoriallinen trauma – ihmisen kuolevaisuus, eläinluonne, kieleen astumisen mysteeri, sukupuoliuus, yleinen aporia ja muut metafysiset ongelmat – kutoutuvat monin tavoin Durasin traumafiktioon. Tämä vahvistaa LaCapran kiistellyn kahtiajaon historiallinen/transhistoriallinen komplementaariseksi jatkumoksi.

Halusin tutkimuksessa myös päivittää traumaattisen muistin teoriaa, koska nykyinen neuropsykologinen tutkimus on tuonut siihen uutta tietoa, jota ei Caruthin (1995) monitieteisen trauma-antologian aikaan ollut käytettävissä. Tätä ei oteta huomioon Patricia Waughin vuonna 2006 toimittamassa kirjallisuusteorian käsikirjassakaan (Luckhurst 2006). Valintani edellytti subjektiivisuuden (*selfhood*) postrationaalista määrittelyä 2000-luvun emotiotutkimuksen ja intersubjektiveisuuden simulaatioteorian mukaisesti (Hari & Kujala 2009; Knuutila 2010, painossa). Yhdistin traumateoriaan ne kognitiivisen kirjallisuudentutkimuksen suuntaviivat, jotka vedettiin *Poetics Today* -lehdessä vuosina 2003–2004, ja täydensin niitä lähestymistavan myöhemmillä kehityksillä (ks. Miall 2006).

Kehollinen mieli ja traumaattinen muisti: lähtökohtia

LaCapran tärkein idea on vastustaa sentimentalisoivaa ja lukitsevasti sovittavaa traumakerrontaa. Kriittisen traumafiktioiteoriaa ovat kehittäneet Michael Rothberg (2000) ja Anne Whitehead (2004). Kumpikin luo tutkimuksellaan laajan pohjan trauman fiktionaalisen estetiikalle, Rothberg lähtien holokaustikertomuksista ja Whitehead kotiväkivallan, kolonisaation ja orjuuden kuvauksista (ks. Knuutila 2006, 31–36). Tärkeintä kriittisessä traumafiktiossa on, että se väkivaltaviihteestä poiketen luo lukijalle tilaisuuden samastua trauman kokeneeseen, mutta myös vetää tämän oirekuvaan itsereflektiivistä etäisyyttä ilman sovittavaa totalisointia. Tutkimukseni mukaan näiden kahden strategian jatkuva vuoroliike toteutuu Durasin Intia-syklissä rikkaalla ja vaikuttavalla tavalla, samalla kun pohdittavaksi tulevat valistuksen kompakti subjektiivisuus,

eurooppalainen (valkoinen) ylemmyys ja jatkuvan edistyksen harha.

Sosiaalinen neurotiede on 2000-luvulla täydentänyt tietoaamme mielen toiminnan muuttumisesta äkillisen ylivoimaisen kokemuksen aikana. Akuutti psyykkinen trauma on emotionaalinen häiriötila, jonka aikana inhimillinen muistaminen muuttuu ns. traumaattiseksi muistiksi keskiaivojen toiminnallisen salpautumisen takia. Silloin verbaalinen, narratiivinen muisti irtoaa trauman moniaistisesta muistikuvasta, joten mieli alkaa käsitellä trauman jähmettynyttä kuvaa paralleelista mutta mykästi kahdella tasolla: kuvallis-aistimellisesti ja kielellis-narratiivisesti. Kuten neurologi Pierre Janet 1920-luvulle tultaessa osoitti, trauma purkautuukin helpoimmin sosiaalisena draamana arkisissa suhteissa (*re-enactment*). Tästä (Lol V. Steinin) 'acting outista' on jatkuvaa häiriötä kokijalle, hänen lähiympäristölleen ja jälkeläisilleen. Siksi toisistaan irronneet aistimuisti ja narratiivinen muisti on integroitava yhteen emotionaalisessa traumatyössä.

Edellä kuvattu liittyy läheisesti ajatukseen kehollisesta mielestä (*embodied mind*), jota kognitiivisessa psykologiassa on kehitelty 1970-luvulta asti ja jota uudet neurotieteen menetelmät täydentävät (Damasio 1996, 2000). Tiivistettynä: *kehollisen mielen rationaalisuus toteutuu vain emotionaalisisa aivoissa*. Malli ei sulje pois psykoanalyysin saavutuksia, vaan tuoreuttaa ja tarkistaa Freudin käsityksiä; niin mieli kuin aivotkin käsitetään nykyisin plastisiksi eli jatkuvasti muovautuviksi. Tämän postrationaalisen teorian tärkeimpiä teesejä on kehollisen mielen kyky jäljitellä toisen ihmisen nonverbaalisti ilmaisemia asenteita, emootioita ja aikeita (Hari & Kujala 2009). Trauman taiteiden yhteydessä se merkitsee toisen kokemusta kuuntelevaa, kehossaan toista ihmistä simuloivaa, empaattista lukija-katsojaa (Keen 2007). Itsessään interpersoonallisuus ei ole uutta, mutta vastavuoroisen fyysisen peilauksen idea pakottaa kysymään, mihin psykoanalysoitavan henkilön monologiseksi pakotetulla puheella analyttikon hiljaa tulkitsemana ylipäänsä mennään.

Trauman kriittisestä fikcionalisoinnista: samastuminen ja etäännytytys

Tähän asti monitieteinen traumatutkimus on psykoanalyttisin perustein toistanut trauman tukahdutettua luoksepääsemättömyyttä, jolloin sanoin tavoittamaton 'ylevä' tahtoo jäädä ruumittomaksi (*disembodied*) ilmiöksi. Sen sijaan kun traumaattinen kokemus sidotaan taiteellisessa prosessissa verbaaliseen ja elokuvalliseen merkkiin, se ei tuhoa keskustelua subliimista, vaan antaa sille uusia ulottuvuuksia. Tämä johtuu siitä, että suurimmassa osassa traumaattisia kokemuksia trauman muistikuva sijaitsee niin sanotussa adaptiivisessa tiedostamattomassa (varhaisen Freudin 'esitietoisessa'), josta se spontaanisti tunkee tietoisuuteen. Muistikuvat ovat kielen ulottuvilla, koska ne eivät ole totaalisen dissosiaation muurin takana kuin kaikkein vaikeimmissa traumaissa.

Trauman läpityöstö taiteeksi voi tapahtua vasta viiveen (Freudin *Nachträglichkeit*) jälkeen. Kun kuvallis-kielellinen rinnakkaisprosessointi käynnistyy – Durasilla tavalli-

sesti pimeässä kirjoittaen – symbolinen vastine trauman muistikuvalle yleensä löytyy, jolloin siihen latautunut eriytymätön ahdistus ja pelko ovat työstettävissä siedettäväiksi tunteiksi kuten adaptiiviseksi vihaksi ja luopumisen suruksi. Esitänkin Intia-syklin lähiluvun avulla, että trauman symbolinen sitominen on ytimeltään emotionaalisesti muuntuva, liikkuva prosessi, jossa kirjaimellinen metonyyminen merkki vapauttavasti metaforisoituu progressiivisen toiston avulla.

Yleensä trauman jäätyneestä aistimuistikuvasta valikoituu sen kielelliseksi korrelaatioksi kaikkein kivuliain kirjaimellinen yksityiskohta, joka on latautunut kahdenlaisella pelolla: elämän kauhulla ja kuoleman kauhulla (ks. Virginia Woolfin teoksissa, Nalban-tian 2003, 80). Intia-syklissä 'lepra', varsinkin tunnottomaksi ja hulluksi tekevä 'aivo-lepra' on Durasin käyttämä metonymia, joka kuvastaa valkoisten kolonialistien pelkoa rationaalisen hallinnan menetystä kohtaan. Myös hylätty henkilö ja hänen psykofyysiset oireensa toimivat Durasin tekstissä tällaisena Rothbergin 'traumaattisena indeksinä', kuten raikatun kerjäläistyön raskaana oleva vatsa ja pohjaton nälkä, jotka muistuttavat häntä (ja lukijaa) pakomatkan syystä eli siirtomaavallan harjoittamasta taloudellisesta riistosta. Rinnakkaisena kerjäläiselle hylätty 'Lol V. Stein' oireineen heijastaa pikkuporvarillisen kontrollin ja arvomaailman seurauksia. Samoin traumapaikkojen nimet, kuten itsemurhaa yrittäneen varakonsulin 'Lahore', kerjäläisen kotikylä 'Battambang', Anne-Marien 'Savannakhet' ja Lolin 'kasino' imevät itseensä kaksinaista kauhua, joka fantasian myötä alkaa muuntua.

Kriittisessä traumafiktiossa traumaattiset indeksit tarjoavat lukijalle emotionaalisen samastumispuolelman kuvitteellisen sankarin tai sankarittaren kanssa. Oleellista on, että kuvitteellisissa toistossa trauman merkit eivät pysy stabiileina, vaan niiden alkuperäinen tunnelataus purkautuu moninaiseksi tunnekirjoksi. Aaltomaisesti toistavan muuntelun edetessä kukin avainmetonymia väistämättä metaforisoituu, kun se sijoitetaan uusiin tekstiympäristöihin. Metaforisella tasolla löytyvien vapauttavien tunteiden ansiosta metonyymisen kerronnan kangistava kirjaimellisuus murtuu uuden kognition hyväksi. Durasin progressiivinen, teoksesta toiseen siirtyvä kuvasto noudattaa hyvin näkyvästi tätä traumaattisten oireiden ja katekoituneitten objektien dynaamisesti luovaa toistomallia, hyvänä esimerkkinä melodian 'India Song' moninainen postkolonialinen merkityskirjo.

Samastuminen yksin ei kuitenkaan riitä muuttamaan trauman jäähmettyneitä kuvia eläväiksi ja siedettäväiksi, vaan tarvitaan myös etäännyttämistä, jotta depressiivinen traumaan takertuminen voidaan estää. Kun Duras rakentaa Intia-syklinsä kaksi rinnakkaista tarinalinjaa – hylättyjen nuorten naisten tarinan ja itsetuhoisten kolonialistien draaman – hän käyttää hyväkseen erilaisia postmodernille kirjallisuudelle ja elokuvalla tyypillisiä itserreflektiivisiä tekniikoita, kuten metafiktiivisiä rakenteita ja kuvitteellisten kertojien itsekomentoivaa ääntä. Etualaistettu vieraannuttaminen herättää lukijan huomaamaan

kunkin diskurssin keinotekoisuuden luonteen. Nimenomaan tämä piirre tekee Durasista postmodernin kirjailijan ja elokuvaohjaajan.

Kerrontaa kyseenalaistavat metatekniikat toistuvat läpi Intia-syklin kahtena, kierroksesta toiseen uudistuvana säikeenä. Ensimmäinen alkaa *Lol V. Steinin elämän* äärimmäisen häilyvästä interpersoonallisesta kerronnasta, etenee *Varakonsulin* 'Mimicry of Man' -tyyppiseen postkoloniaaliseen sisäkertomusrakenteeseen ja irtoaa näistä *L'Amourin* kirjaimellisen draaman allegorisuuteen. Toinen itsereflektiivinen säie muodostuu valkoisen seurapiirin etäännyttävästä kuorosta, jota voi seurata *Varakonsulin* kehyskertomuksesta *India Song* -näytelmän kautta samannimiseen elokuvaan, joissa kuoroa kommentoi ajattomien äänten *voice over* -dialogi. Yhdistelmä siirtyy ääninauhassa *Son nom Venise* -elokuvaan antaen sen uuteen kuvamateriaaliin kriittisiä lisämerkityksiä. Duras ei näin ollen toteuta ainoastaan spontaania 'naiskirjoitusta', vaan arvioi jokaista käyttämäänsä kerronstrategiaa uudelta metatasolta *ad infinitum*.

Tuloksia ja kysymyksiä

Duras on siirtänyt ranskalaiset siirtomaavirkamiehensä brittien hallitsemaan Intiaan, jolloin hänen kritiikkinsä kohteeksi tulee taloudellisessa valtakamppailussa toisiinsa kietoutunut ranskalainen ja brittiläinen imperialismi. Olen lähilukenu Intia-syklissä kolmea aihetta. Ensimmäisenä on todistajuuden ongelma, joka riisuu alasti ja purkaa valkoisen mieskertojan subjektiivisuuden eurooppalaisia perusteita. Toiseksi analysoin hullen naisen troopin kumouksellista käyttöä, jonka avulla Duras vastustaa naista alistavia käytäntöjä yli kulttuurirajojen. Kolmanneksi seuraan itsetuhoisten kolonialistien non-verbaalia viestintää, jonka avulla sankaripari valkoisen seurapiirin stigmoivan katseen alla lähestyy salaa toisiaan empaattisen interpersoonallisen simuloinnin kautta.

Duras kuvaa tarkkasilmäisesti rasistisen katseen ja nonverbaalin poissulkemisen käytäntöjä. Hän tarkastelee oidipaalisia kolmioita epämääräisen 'halun' sijasta eroottisen kilpailun tarttuvana ja haavoittavana sosiaalisena mimesiksenä. Intia-sykli kutsuu myös näkemään romanttisen formulaa trooppina, jolla Duras havainnollistaa eurooppalaisen ylemmysajattelun rasistisia ja seksistisiä vastakkaisuuksia. Aivan kuin elokuvan *Hiroshima mon amour* käsikirjoituksessa (1960), hän käyttää syklissä yksilötraumaa kollektiivisen trauman kuvaamiseen ja rasismien ideologisten perusteiden falsifiointiin. En ota tutkimuksessani kantaa hankalaan kysymykseen, täyttäisikö käsite 'traumafiktio' genren tunnukset – niin moninaista on traumafiktio holokaustista kotiväkivaltaan ja ekokatastrofeista terroritekoihin. Tutkimuksessani trauma on työkalu, joka antaa Durasin toiston estetiikasta dynaamisen tulkinnan. Tärkeintä on huomata, että fiktionalisointi on välttämätöntä, kun työestetään yksilöllistä ja kollektiivista katastrofia ja uudistetaan kulttuurista muistia.

Puheenvuoro pohjautuu kirjoittajan yleisen kirjallisuustieteen väitökseen, joka tarkastettiin Helsingin yliopistossa 12.12.2009.

Lähteet

- CARUTH, CATHY 1995: *Trauma. Explorations in Memory*. Baltimore & London: Johns Hopkins University Press.
- COHEN, SUSAN D. 1993: *Women and Discourse in the Fiction of Marguerite Duras. Love, Legends, Language*. London: The Macmillan Press Ltd.
- DAMASIO, ANTONIO 1996: *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*. New York: Macmillan Publishers Inc.
- DAMASIO, ANTONIO 2000: *The Feeling of What Happens: Body, Emotion and the Making of Consciousness*. London: Vintage.
- HARI, RIITTA & KUJALA, MIILAMAARIA V. 2009: Brain Basis of Human Social Interaction: From Concepts to Brain Imaging. – *Physiological Reviews* 89/2, 453–479.
- HILL, LESLIE 1993: *Marguerite Duras: Apocalyptic Desires*. London & New York: Routledge.
- KEEN, SUZANNE 2007: *Empathy and the Novel*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- KNUUTTILA, SIRKKA 2006: Kriisistä sanataiteeksi: traumakertomusten estetiikkaa. – *Avain* 4/2006, 22–42.
- KNUUTTILA, SIRKKA 2009A: *Fictionalising Trauma. The Aesthetics of Marguerite Duras's India Cycle*. Helsinki: Helsinki University Press. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-92-6405-6>
- KNUUTTILA, SIRKKA 2009B: Kuvittelun vapa(ut)us. Marguerite Duras: *Sodan vihkot ja muita kirjoituksia*. [*Cahiers de la guerre et autres textes*, 2006]. – *Kritiikki. Nuoren Voiman kirjakatsaus I*, 124–127.
- KNUUTTILA, SIRKKA 2010: Sounding Out the Core. The Embodied Self and Wordless Knowing. Teoksessa *(Re)constructions of Subjectivity*. Toim. Lutz Showalter & Stefanie Schäfer & Jan Kucharzewski. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier. (Painossa.)
- KRISTEVA, JULIA 1987: *Soleil noir. Dépression et mélancholie*. Paris: Gallimard.
- LACAPRA, DOMINICK 2001: *Writing Trauma, Writing Loss*. Baltimore & London: Johns Hopkins University Press.
- LACAPRA, DOMINICK 2004: *History in Transit: Experience, Identity, Critical Theory*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- LUCKHURST, ROGER 2006: Mixing Memory and Desire: Psychoanalysis, Psychology, and Trauma Theory. Teoksessa *Literary Theory and Criticism*. Toim. Patricia Waugh. Oxford: Oxford University Press, 497–507.

- MIALL, DAVID S. 2006: *Literary Reading. Empirical and Theoretical Studies*. New York: Peter Lang Publishing.
- NALBANTIAN, SUZANNE 2003: *Memory in Literature. From Rousseau to Neuroscience*. Hampshire & New York: Palgrave Macmillan.
- PAIVIO, SANDRA & PASCUAL-LEONE, ANTONIO 2010: *Emotion-Focused Therapy for Complex Trauma. An Integrative Approach*. Washington DC: American Psychology Association.
- ROTHBERG, MICHAEL 2000: *Traumatic Realism. The Demands of Holocaust Representation*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- WHITEHEAD, ANNE 2004: *Trauma Fiction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- WINSTON, JANE BRADLEY 2001: *Postcolonial Duras. Cultural Memory in Postwar France*. New York & Hampshire: Palgrave.